

Семенюк О. А.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД)

У статті проаналізовано особливості та основні характеристики дискурсу загалом та художнього дискурсу зокрема. Розглянуті основні підходи до вивчення дискурсу. Проведено аналіз типології дискурсу. Встановлено, що аналіз художнього дискурсу тісно пов'язаний з особистістю автора та його ідеостилем. У результаті розвідки визначено основні відмінності художнього типу дискурсу від інших типів дискурсу. Проаналізовано роль автора в процесі створення художнього дискурсу.

Ключові слова: дискурс, художній дискурс, комунікативний акт, мовна особистість автора, ідеостиль.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть вивчення дискурсу залишається одним з актуальних питань лінгвістичних учень. Теорія дискурсу – це той напрям сучасного мовознавства, який активно розвивається як у теоретичній, так і в емпіричній площинах. На новітньому етапі дослідники дискурсу зацікавлені у вивченні живого мовлення в процесі живого спілкування, а не мовної системи загалом. Інакше кажучи, головним є не питання *Як влаштована мова?*, а питання *Як мова функціонує?* Новітня теорія дискурсу – це синтез знань та результатів наукових досліджень у галузі мовознавства, соціології, психології, філософії, культурології, літературознавства тощо. Крім того, під впливом розвитку антропоцентричного підходу, коли в центрі дослідження постає людина, особливої ваги та значення набувають наукові розвідки в напрямі вивчення такого типу дискурсу, як «художній дискурс».

Аналіз досліджень і публікацій. Насамперед зауважимо, що досить важко знайти однозначні визначення понять «дискурс», «художній дискурс», оскільки до сьогодні не існує загальноприйнятих дефініції цих термінів. Питання дискурсу досліджували такі лінгвісти, як: В. Звєгінцев, В. Карасик, Г. Почепцов та інші. Над розробленням проблематики художнього дискурсу працювали Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман, Дж. Серль, М. Фуко.

У сучасному мовознавстві виділяють чотири основні підходи до вивчення поняття «дискурс».

Перший підхід розглядає дискурс як мову вище

рівня словосполучення і речення. Так, В. Звєгінцев визначає дискурс як два або більше речень, які мають між собою смисловий зв'язок [3, с. 58]. Такий підхід поділяли Т. ван Дейк, Ю. Караулов, І. Штерн та інші.

Другий підхід розуміє дискурс як когнітивний процес, який складається власне із самого акту мовлення, з його оцінок учасниками, а також його наслідків. Такого погляду дотримувалися Н. Арутюнова, Г. Кук, К. Пайк.

Третій підхід трактує дискурс як результат сприйняття тексту у свідомості читача. Прибічниками даного підходу були Н. Бурвикова та В. Костомаров.

Четвертий підхід вивчає дискурс як послідовну мовленнєву діяльність, яка відбувається в конкретній сфері (інформаційне повідомлення, інтерв'ю, коментарі, обмін думками тощо). Такі погляди поділяли А. Греймас, М. Фуко й інші.

Отже, дискурс – це і процес мовленнєвої діяльності і її результат. Тобто це мовленнєва діяльність, результатом якої є письмовий текст або усне висловлювання. Залежно від мети, змісту і результатів мовленнєвої діяльності розрізняють різні типи дискурсу: науковий, політичний, медичний, релігійний.

З погляду структури, дискурс – це двостороннє утворення, яке має план вираження та план змісту. План вираження – це послідовність мовних одиниць, яка була створена в певному місці, у певний час та з певною метою. Що стосується плану змісту, то він утворюється в результаті взаємодії його семантики та прагматики.

Беручи до уваги той факт, що власне сам термін «дискурс» є багатозначним, типологія дискурсу також є неоднозначною. Свої типології дискурсу пропонували Ф. Бацевич, В. Карасик, Г. Почепцов, Г. Яворська й інші.

Так, В. Карасик, досліджуючи дискурс з погляду відношень між учасниками комунікації, виділяє соціолінгвістичний та прагмалінгвістичний типи дискурсу. У свою чергу, соціолінгвістичний тип поділяється на персональний та інституційний. А в персональному типі дискурсу вчений виокремлює буттєвий та побутовий. В інституційному типі він розрізняє науковий, масово-інформаційний, політичний, дипломатичний, юридичний, військовий, медичний, діловий, рекламний та інші підтипи [4, с. 205].

Р. Лакофф виділяє такі типи дискурсу, як «звичайна розмова» та «персуазивний дискурс» [11, с. 25].

Г. Крес розрізняє медичний, політичний, юридичний та інші типи дискурсу, фактично асимілюючи їх із жанрами [12, с. 81].

Н. Миронова аналізує типи дискурсу залежно від сфери комунікації: поетичний, естетичний, науковий, критичний, педагогічний, юридичний тощо [10, с. 42].

Ф. Бацевич класифікує дискурс за комунікативними ознаками, а саме:

- 1) вияв комунікації в суспільстві: комунікативний, вербальний, невербальний;
- 2) комунікація в межах окремих каналів: візуальний, слуховий, тактильний;
- 3) вияв правил спілкування: етикетний, лайливий, дидактичний.

В. Красних визначає типи дискурсу за національними ознаками: англійський, іспанський, французький та інші [8, с. 190].

Під час нашої розвідки ми звернули увагу на те, що більшість вітчизняних мовознавців (Ф. Бацевич, В. Буряк, Н. Волкогон, С. Коновець, О. Онуфрієнко, І. Соболева) досліджують окремі різновиди дискурсу – публіцистичного, газетного, рекламного, політичного, медичного тощо.

У нашому дослідженні ми хочемо зосередити увагу на вивченні особливостей та закономірностей художнього типу дискурсу. Адже саме художній дискурс відображає культуру певного етапу розвитку суспільства, а також картину світу особистості автора, його індивідуальний стиль.

Постановка завдання. Отже, метою нашої наукової розвідки є:

- 1) виокремлення основних ознак художнього дискурсу як продукту людської діяльності;

- 2) визначення й аналіз основних відмінностей художнього дискурсу від інших типів дискурсу.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- проаналізувати поняття «художній дискурс»;
- встановити мовні параметри та засоби інтерпретації вказаного терміна;
- застосувати лінгвокультурологічний підхід до тлумачення художнього дискурсу як знаку культури, як елемента віддзеркалення стану певної епохи й авторської картини світу.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що, будучи одним з актуальних питань сучасних лінгвістичних розвідок, широковживаним терміном, «художній дискурс» залишається поняттям, якому важко підібрати однозначне, точне, усеохоплююче визначення.

Т. ван Дейк вказує на те, що не можна розглядати художній твір лише як сукупність певних дискурсів з їхніми лінгвістичними ознаками [1, с. 15].

У запропонованій нами розвідці ми розглядаємо художній дискурс як комунікативний акт, як сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням і презентацією світу адресантом і осмислення його мовної картини світу реципієнтом. Саме тому метою художнього дискурсу є вплив письменника на систему цінностей, знань та переконань читача за допомогою свого твору. Отже, функціонування художнього дискурсу неможливе поза діалектичних відносин *письменник – художній твір – читач*.

Н. Кондратенко зазначає, що для дослідження художнього дискурсу недостатньо враховувати лише текстові параметри. Потрібно проаналізувати прагматичну настанову автора [7, с. 205].

Основою для дослідження художнього дискурсу є його відмінність від, схожих на нього у своїх цілях, інших типів дискурсу, як-от ідеологічний та політичний. Звичайно, однією з основних відмінностей є сам художній текст, який характеризується наявністю тропів та порівнянь. Окрім цього, автори політичного й ідеологічного типів дискурсу несуть відповідальність за правдивість висловлюваних ними тверджень. Тоді як автор художнього дискурсу такої відповідальності не несе. Будь-яке викривлення фактів вважається таким, що слугує специфічній меті художнього дискурсу. Дж. Серль зазначає: «Будь-який художній твір містить певне «повідомлення», яке передається за допомогою тексту, але яке безпосередньо не наявне в цьому тексті» [13, с. 10].

Другою відмінною ознакою художнього дискурсу є його мета, яка полягає в прагненні автора вплинути на читача за допомогою свого твору.

Ще однією відмінною ознакою даного типу дискурсу є різноманіття жанрових, тематичних, вікових та ідеологічних складників. Встановлено, що художній дискурс складається з багатьох «піддискурсів» (політичний, дипломатичний, медичний тощо), завдяки яким утворюється різноманіття твору [6, с. 228].

Для художнього тексту важлива наявність творчої внутрішньотекстової діяльності. Такий тип тексту створюється під впливом уяви автора, що зумовлює його вигаданий характер.

У процесі наукового пошуку спостережено, що однією з найхарактерніших особливостей художнього дискурсу є те, що в ньому відтворюється якась конкретна культура на певному етапі свого розвитку. Зокрема, це яскраво відображається в мові художнього дискурсу, яка містить соціально-мовні оцінки, шаблони й емоційно забарвлену лексику різних соціальних груп та епох, до яких належать персонажі. Це пов'язано з функцією створення чуттєвого сприйняття дійсності. Авторіві вдається заволодіти увагою читача завдяки використанню соціально-експресивних маркерів мовлення, властивих зображуваному ним середовищу.

У виборі теми, проблеми, сюжету, образів простежується особистість автора, який вербалізує власний світогляд у художньому творі. Ось чому саме автор є формально-змістовим центром твору [4, с. 250].

На нашу думку, однією з визначальних ознак художнього дискурсу є його антропоцентричність. Інакше кажучи, людина поміщається в центр фабульного простору. Людина, її думки, почуття, переживання, взаємовідносини з іншими людьми, відображення дійсності крізь призму думок та переживань посідають центральне місце в просторі художнього дискурсу. Значною мірою саме завдяки цьому і створюється текстова єдність [2, с. 65].

Отже, художній текст має риси особистості, адже він є сталим набором знаків та носієм певного змісту, однак кожен читач може побачити в ньому різну інформацію. Це особливий вид комунікації, якому притаманні риси, зумовлені унікальністю кожного окремого художнього твору [7, с. 205]. Художній дискурс завжди комунікативно спрямований, адже він є певним повідомленням письменника читачу.

Ю. Лотман виділяє 5 рівнів комунікації в художньому дискурсі:

1. Комунікація між автором та читачем, в якій текст виконує функцію повідомлення.

2. Комунікація між аудиторією та культурною спадщиною, в якій текст виконує функцію носія культурної пам'яті.

3. Комунікація читача із самим собою. За допомогою тексту читач відкриває нові сторони власної особистості та визначає власний погляд на навколишній світ.

4. Комунікація читача з текстом. Текст стає самостійною одиницею, яка має власну позицію в діалозі.

5. Комунікація між текстом та культурним контекстом. Як багаторівнева одиниця культурний контекст дозволяє тексту вступати у взаємодію з його різними рівнями.

Варто також зазначити, що дослідження художнього дискурсу тісно пов'язане з вивченням особистості автора, його індивідуального стилю та мови. Поняття «мовної особистості» уведено Ю. Карауловим, який дає йому таке визначення: «Це сукупність здібностей та характеристик людини, які обумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), які відрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною та точністю відображення дійсності, яка визначається цільовою спрямованістю» [5, с. 230].

Мовознавець виділяє три рівні мовної особистості:

1. Вербально-семантичний рівень, який містить лексико-граматичні засоби, які використовуються особистістю.

2. Когнітивний рівень, який об'єднує когнітивні структури, що формують картину світу особистості.

3. Прагматичний рівень, який охоплює інтенції та мотиви особистості.

Досить часто лінгвістичні розвідки досліджують поняття мовної особистості в співвідношенні з поняттям «ідеостилю», який відображено у виборі автором мовленнєвого матеріалу, стилістичних прийомів та засобів виразності. Це невід'ємний складник художнього світу автора. Ідеостиль письменника досліджується за допомогою виявлення його авторських особливостей, дотримання чи недотримання традиційних принципів побудови розповіді, тобто всього того, що формує його індивідуальний авторський стиль.

Виокремимо основні ознаки ідеостилю письменника:

Ідеостиль являє собою систему мовленнєвих засобів, які використовуються автором для реалізації його комунікативної мети.

Ідеоостиль – це спосіб відображення внутрішнього світу автора як представника певного літературного напрямку.

Ідеоостиль відображає розуміння автором проблем, які його хвилюють.

Ідеоостилью притаманне використання стилістичних прийомів, нових концептів, стилістично маркованої лексики для вираження смислового й емоційного наповнення тексту.

Отже, мовна особистість автора є важливим складником у розумінні його творчості, його художнього дискурсу. Ідеоостиль автора проявляється в тексті як результат мисленнєво-мовленнєвої діяльності, яка відображає його світосприйняття, його авторську картину світу.

Висновки і пропозиції. Художній дискурс є одним із важливих та водночас найскладніших понять у сучасній лінгвістиці, яке залишає за собою широке поле для подальших досліджень. Як було простежено в процесі нашої розвідки, кожен мовознавець має власне визначення цього поняття, виокремлюючи в ньому ті чи інші аспекти.

Питання дискурсу загалом та художнього дискурсу зокрема завжди залишатиметься однією з актуальних проблем та цікавитиме як лінгвістів, так і літературознавців. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з дослідженням та аналізом постмодерністського художнього дискурсу, визначенням його мовно-стильових та лінгвокультурних особливостей.

Список літератури:

1. Дейк Т. ван. Контекст и познание. Фреймы знаний и понимание речевых актов. *Язык. Познание. Коммуникация* / сост. В. Петрова. Москва, 1989. С. 12–40.
2. Дымарский М. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX – XX вв.). Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. 284 с.
3. Звегинцев В. Предложение и его отношение к языку и речи. Москва, 1976. 308 с.
4. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
5. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность. Москва, 1987. 264 с.
6. Кенжегараев Н. Особенности дискурсивного анализа художественного текста. *Молодой ученый*. 2012. № 4. С. 228–231.
7. Кондратенко Н. Поліфонія як вияв карнанвалізації мови в художньому дискурсі неklasичної парадигми. *Мова*. 2012. № 18. С. 205–208.
8. Красных В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации. Москва : Гнозис, 2001. 271 с.
9. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста. Таллин : Прогресс, 1992. 470 с.
10. Миронова Н. Политический дискурс vs. оценочный дискурс. Москва, 1997. С. 41–50.
11. Lakoff R. Persuasive discourse and ordinary conversation, with examples of advertising. *Analyzing discourse: text and talk* / Ed. by D. Tannen. Washington : Georgetown University Press, 1982. P. 25–42.
12. Kress G. Linguistic Processes in Sociocultural Practice. Oxford University Press, 1989. 116 p.
13. Searle J. Conversation. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1989. P. 7–29.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ДИСКУРС КАК ОТОБРАЖЕНИЕ АВТОРСКОЙ КАРТИНЫ МИРА (ЛИНГВОКУЛЬТОРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

В статье проанализированы особенности и основные характеристики дискурса в целом и художественного дискурса в частности. Рассмотрены основные подходы к изучению дискурса. Проведен анализ типологии дискурса. Установлено, что анализ художественного дискурса тесно связан с личностью автора и его идиоостилем. В результате исследования установлены основные отличия художественного типа дискурса от других типов дискурса. Проанализирована роль автора в создании художественного типа дискурса.

Ключевые слова: дискурс, художественный дискурс, коммуникационный акт, языковая личность автора, идиоостиль.

ARTISTIC DISCOURSE AS A REFLECTION OF THE AUTHOR'S WORLD PICTURE (LINGUISTIC AND CULTURAL APPROACH)

The article analyzes the features and main characteristics of discourse in general and artistic discourse in particular. The main approaches to the study of discourse are considered. An analysis of the typology of discourse is carried out. It is established that the analysis of artistic discourse is closely related to the personality of the author and his denotation. As a result of the research, the main differences between the artistic type of discourse and other types of discourse were identified. The role of the author in the process of creation of artistic discourse is analyzed.

Key words: discourse, artistic discourse, communicative act, linguistic personality of author, denotation.